http://dx.doi.org/10.18778/8088-239-3.23

Lechosław Lameński
Instytut Historii Sztuki
Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego

Dom handlowy i budynek mieszkalny SA „Bazar Polski" - interesujące przykłady żelbetonowego modernizmu na gruncie krakowskim*

Gdy oszołomiony i zmęczony oglądaniem dawnej architektury Starego Miasta w Krakowie turysta zechce na chwilę odpocząć, pobliskie Planty stwarzają niepowtarzalny klimat, atmosferę do takiego relaksu. Jednak nawet tutaj, wśród bogatej i zróżnicowanej zieleni, stanowiącej tło, tym razem dla licznych XIX-wiecznych pomników, nie sposób zapomnieć, że jesteśmy w mieście szczególnym, mieście, w którym znajduje się także bardzo dużo ważnych i ciekawych przykładów architektury sakralnej, mieszkalnej, jak i użyteczności publicznej, wzniesionych zarówno na przełomie XIX i XX w., jak i w dwudziestoleciu międzywojennym. Budynków zaprojektowanych przez najwybitniejszych architektów polskich, żyjących i tworzących z powodzeniem przez wiele lat w mieście legendarnej Wandy i Kraka. Bez wątpienia jednym z najważniejszych wśród nich był Tadeusz Stryjeński (1849–1943), architekt, budowniczy, konserwator i przemysłowiec, autor ponad 100 obiektów wzniesionych, przebudowanych i restaurowanych tylko w samym Krakowie[1].

* Niniejszy artykuł powstał na bazie materiałów archiwalnych zbieranych podczas prac nad nieopublikowaną do tej pory rozprawą doktorską autora pt. *Działalność architektoniczno-budowlana i konserwatorska Tadeusza Stryjeńskiego w Krakowie w latach 1879–1932*, obronioną pod kierunkiem prof. dr. hab. Jacka Woźniakowskiego w Instytucie Sztuki PAN w Warszawie w 1983 r.

[1] Z wielu artykułów, które napisałem i poświęciłem osobie T. Stryjeńskiego, na uwagę zasługuje co najmniej kilka: *Tadeusz Stryjeński (1849–1943) – architekt, konserwator i przemysłowiec krakowski. Biografia*, „Prace Humanistyczne" [Towarzystwo Naukowe w Rzeszowie, Wydział Nauk Humanistycznych i Społecznych] 1991, seria 1, z. 30, s. 59–101; *Z dziejów środowiska architektonicznego Krakowa w latach 1879–1932. Tadeusz Stryjeński i jego współpracownicy*, [w:] *Architektura XIX i początku XX wieku*, red. T. Grygiel, Wrocław 1991, s. 23–37; *Kilka uwag o portretach Tadeusza Stryjeńskiego*, [w:] *Fermentum massae mundi. Jackowi Woźniakowskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. N. Cieślińska, P. Rudziński, Warszawa 1990, s. 482–492.

Rzut oka z Plant w kierunku ul. Westerplatte u zbiegu ul. Wielopole i ul. Starowiślnej pozwala zatrzymać wzrok na imponującym rozmiarami budynku Poczty Głównej (z lewej strony) oraz na nie mniej monumentalnym budynku dawnego Bazaru Polskiego, zwanym w różnych latach „Pałacem Prasy", a nawet „Krążownikiem Wielopole" (na wprost). Oba budynki to w dużej mierze dzieła T. Stryjeńskiego. Plany budowy Poczty Głównej opracował, co prawda, architekt wiedeński Fryderyk Setz, adoptował na potrzeby lokalne Józef Sare, a zrealizowali je w latach 1887–1889 Karol Knaus i T. Stryjeński, podczas gdy późniejszy o 30 lat budynek Bazaru Polskiego wzniesiony został w latach 1920–1922 według planów i pod nadzorem budowlanym T. Stryjeńskiego i Franciszka Mączyńskiego.

Ryc. 72. Projekt budowy Bazaru Polskiego – widok perspektywiczny, nie datowany, rys. kredką, papier

I chociaż największy okres aktywności T. Stryjeński miał już za sobą, gdy po 123 latach niewoli powstała w 1918 r. tak wyczekiwana przez jego pokolenie niepodległa Rzeczpospolita Polska, mimo siedemdziesiątki na karku, z charakterystycznym dla siebie zapałem i profesjonalizmem, przystąpił do realizacji kolejnych – często bardzo śmiałych – planów architektonicznych, budowlanych i przemysłowych. W efekcie to z jego inicjatywy doszło

do powstania w 1919 r. Spójni budowlanej Stryjeński – Mączyński – Korn, spółki z ograniczoną odpowiedzialnością[2].

Pierwszym, a zarazem najbardziej monumentalnym i reprezentacyjnym budynkiem wzniesionym przez Spójnię był właśnie dom handlowy stanowiący własność SA „Bazar Polski", wybudowany – jak już wspomniałem – u zbiegu ul. Wielopole 1 i ul. Starowiślnej 2, oraz przyległy do niego od ul. Wielopole 3 budynek mieszkalny, powstały zaledwie rok później. Zarówno w jednym, jak i drugim przypadku były to budynki, do konstrukcji których projektanci wykorzystali w dużej skali nowy materiał budowlany – żelazobeton. Jego propagatorem na gruncie polskim na początku XX w. – przede wszystkim w budynkach użyteczności publicznej i mieszkaniowych – był T. Stryjeński. Po raz pierwszy architekt zastosował ten materiał (zainspirowany najprawdopodobniej dokonaniami francuskiego architekta i przedsiębiorcy Augusta Perreta, uznanego za „ojca żelbetu") podczas przebudowy wnętrz budynku Starego Teatru na salę balową i koncertową oraz na konwersatorium muzyczne, dokonaną w latach 1904–1906 przy współudziale F. Mączyńskiego[3], a następnie, przy wznoszeniu – tym razem z Józefem Czajkowskim – gmachu Muzeum Techniczno-Przemysłowego (zwłaszcza jego efektownej klatki schodowej) przy ul. Smoleńsk 9, w latach 1909–1914[4]. Jak trafnie zauważył Michał Kostanecki, pierwszy monografista architekta:

> W dwa lata po pierwszym zetknięciu się z żelbetem Stryjeński staje się tu mistrzem w jego kształtowaniu[5].

Niemniej mistrzostwo okazało się zbyt śmiałe, gdyż w nocy z 8–9 grudnia 1910 r. – w momencie, kiedy wykonywano już ostatnie prace budowlane – doszło do katastrofy budowlanej i obsunięcia gotowych części konstrukcji budynku Muzeum. Zaspokajając ciekawość czytelników, wszędobylski reporter krakowskiego „Czasu" pisał:

> ściana runęła w całości od części parterowej przez pierwsze, drugie i trzecie piętro na długości 9–10 m, a wysokości 16–18 m. Od dołu wyrwana

[2] Zob. L. Lameński, *Tadeusz Stryjeński i krakowskie realizacje „Spójni budowlanej Stryjeński – Mączyński – Korn" w latach 1919–1932*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki" 1990, t. 35, z. 3–4, s. 161–178.

[3] Zob. K. Nowacki, *Architektura krakowskich teatrów*, Kraków 1982, s. 237–265 (cz. 3, rozdział 1 – „Secesyjna przebudowa Starego Teatru").

[4] Zob. L. Lameński, *Gmach Muzeum Techniczno-Przemysłowego w Krakowie i jego twórcy*, [w:] *Mit. Symbol. Mimesis. Studia z dziejów teorii i historii sztuki dedykowane Profesor Elżbiecie Wolickiej-Wolszleger*, red. J. Jaźwierski i in., Lublin 2009, s. 269–290, il.

[5] M. Kostanecki, *Twórczość architektoniczna Tadeusza Stryjeńskiego na tle epoki*, Kraków –Warszawa 1937, s. 19. Jest to bogato ilustrowana nadbitka artykułu, który ukazał się pierwotnie pod tym samym tytułem w „Komunikat S.A.R.P." 1937, nr 5, s. 19–29.

> szczerba półkolista sięga głęboko w parter. Parterowe sale wypełnione potrzaskanymi cegłami, gruzem, kawałkami betonu i belkami ze stropów i wiązania dachowego oraz dachówką z cegły. Po katastrofie bowiem zawaliły się stropy betonowe, całe wiązanie dachowe nad tą częścią budynku i cały dach kryty dachówką oraz kominy w wysokości 8 do 10 metrów. Na pozostałej ścianie przeciwległej widać dokonaną już wyrwę i frontową nienaruszoną część budynku, obok zawalonej części stoi także nienaruszona część tylna, zaopatrzona w futryny okienne[6].

I chociaż katastrofa spowodowała odsunięcie T. Stryjeńskiego od kierownictwa dalszych prac budowlanych, budynek Muzeum Techniczno-Przemysłowego dokończono według jego planów, a architekt w dalszym ciągu – już w dwudziestoleciu międzywojennym – pozostał wierny żelazobetonowi, wielokrotnie wykorzystując jego nowe możliwości konstrukcyjne i wyrazowe, w tym – po raz pierwszy w tak szerokim zakresie – we wspomnianym już budynku Bazaru Polskiego.

Spółka Akcyjna „Bazar Polski" powstała w wyniku wspólnej akcji grupy finansistów krakowskich, w skład której weszli: dr Stanisław Jankowski, Teofil Trzciński, Józef Sperling, inż. Franciszek Drobniak, dr Tadeusz Miksiewicz i Mieczysław Walczak. Głównym zadaniem spółki było „wykonywanie interesów handlowych i handel wszystkimi w tym celu dopuszczonymi towarami"[7]. Aby interesy te przebiegały z korzyścią dla udziałowców i ku zadowoleniu klientów, postanowiono wybudować – z inicjatywy J. Sperlinga – specjalny dom handlowy w reprezentacyjnym punkcie miasta[8]. Zakupiono więc od T. Trzcińskiego (namówionego do tego przez J. Sperlinga) parcelę zwaną „Psią Górką", tuż przy budynku Poczty Głównej u wylotu ul. Wielopole i ul. Starowiślnej[9]. Opracowanie odpowiednich planów i prowadzenie budowy powierzono dopiero co powstałej Spółce budowlanej Stryjeński – Mączyński – Korn. I w tej, tak kluczowej kwestii, nie obeszło się bez udziału J. Sperlinga. Jako przyjaciel F. Mączyńskiego i współtwórca Spójni załatwił architektom nie tylko intratny kontrakt, którego realizacja zapewniła im określoną pozycję w gronie przedsiębiorców krakowskich u progu dwudziestolecia międzywojennego, lecz wprowadził ich także do Rady Zawiadowczej SA „Bazar Polski"[10].

---

[6] *Katastrofa budowlana*, „Czas" 1910, nr 561, numer popołudniowy, s. 2.

[7] *Małopolskie Spółki Akcyjne. Księga informacyjno-adresowa*, Kraków 1922, s. 196.

[8] O roli, jaką odegrał J. Sperling (1884–1949) w powstaniu domu handlowego SA „Bazar Polski", poinformowała autora niniejszego artykułu p. Irena (Aneri) Weiss, artystka malarka, żona Wojciecha Weissa, także artysty malarza, podczas rozmowy w dniu 28.12.1979 r. Sperling, z wykształcenia architekt wnętrz, był mężem siostry Ireny Weiss – Marii.

[9] *Bazar Polski w Krakowie*, „Architekt" 1923, R. 18, z. 2, s. 19.

[10] Oprócz T. Stryjeńskiego i F. Mączyńskiego w Radzie Zwiadowczej znaleźli się: prezes inż. Franciszek Drobniak, wiceprezesi – dr Mieczysław Walczak i inż. Wiktor Petit, a także Henryk

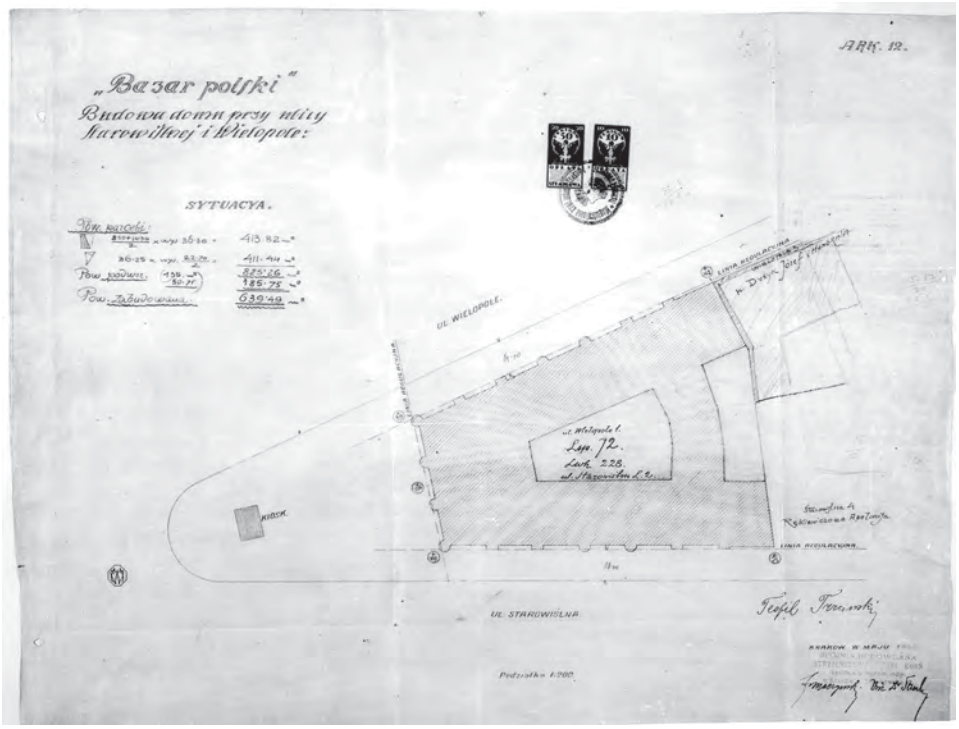

Ryc. 73. Projekt budowy Bazaru Polskiego – plan sytuacyjny, maj 1920

Szczegółowe plany – podpisane przez T. Trzcińskiego z jednej strony, a F. Mączyńskiego i inż. dr. Józefa Tauba, dyrektora Spójni z drugiej – były gotowe w maju 1920 r.[11] Ze względu na nietypowy kształt parceli (trójkąt)

Frankl, dr Stanisław Jankowski, dr Stanisław Miksiewicz, dr Roman Rothhirsch i Teofil Trzciński – zob. *Małopolskie Spółki Akcyjne*…, s. 196.

[11] W Archiwum Planów Budownictwa Miejskiego Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Krakowie, obecnie Archiwum Narodowe (dalej APBM AN Kraków), sygn. Dz. VI., L. s. 72 (ul. Starowiślna 2, w latach PRL ul. Bohaterów Stalingradu 2), znajdują się następujące plany: 1. widok perspektywiczny, rys. kredką, papier; 2. rzut piwnic; 3. rzut suteren; 4. rzut parteru; 5. rzut mezaninu; 6. rzut pierwszego i drugiego piętra; 7. rzut trzeciego piętra; 8. rzut czwartego piętra; 9. rzut tarasu dachowego; 10. przekrój C–D, wszystkie odb. mechaniczne; 11. elewacja frontowa, przekrój A–B; 12. elewacja boczna, oba odb. mechaniczna, podkolorowana; 13. plan sytuacyjny, odb. mechaniczna. Chociaż na planach brakuje podpisów T. Stryjeńskiego, wiadomo, że to właśnie on do spółki z F. Mączyńskim był ich autorem. Potwierdzenie tej hipotezy znajdujemy nie tylko w wykazie prac sporządzonym przez samego architekta (zob. *Wykaz robót wykonanych w latach 1879–1932 w Krakowie*, poz. 51: *Budowa Bazaru, dzisiaj Kurier Ilustrowany, współudział Spójni Budowlanej w 1921 r.*, [w:] A. Woltanowski, *Tadeusz Stryjeński (1849–1943). Materiały spuścizny rękopiśmiennej w Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki" 1971, t. 16, z. 2–3, s. 243), ale także w zachowanych dokumentach magistratu i publikacjach z epoki, np. M. Kostanecki, *op. cit.*, s. 22, gdzie

i charakter projektowanego obiektu stworzono pięciopiętrowy (a w ówczesnej nomenklaturze czteropiętrowy z mezaninem) budynek na planie litery „A", zwrócony ściętym wierzchołkiem (fasadą) w stronę Plant.

Rozkład wnętrz prosty i funkcjonalny, o żelbetowej konstrukcji szkieletowej, wypełnionej cegłami jedynie w fasadzie i elewacjach bocznych. Dzięki temu poszczególne kondygnacje to jedna duża hala powstała z połączenia (pod kątem ostrym ok. 30°) dwóch długich skrzydeł (od ul. Wielopole i ul. Starowiślnej) o wymiarach 36,3 m długości i 6,8 m szerokości każde, zamkniętych od strony Plant fasadą o długości 14,38 m i uzupełnionych w części tylnej prostokątnym, trójczłonowym łącznikiem. Ten nieskomplikowany układ integruje, a zarazem doświetla od wewnątrz hol-świetlik (przez całą wysokość obiektu), zajmujący przestrzeń pomiędzy skrzydłami a łącznikiem. Poszczególne kondygnacje otwarte do holu prostokątnymi arkadami z balustradami. Jedynie arkady czwartego piętra zamknięte łukiem koszowym.

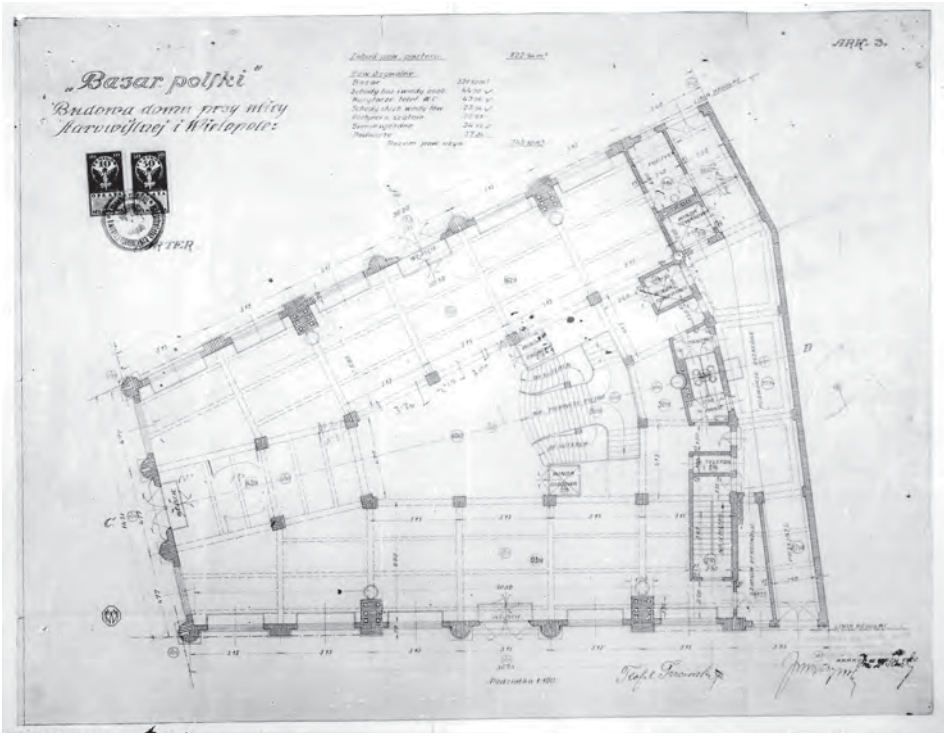

Ryc. 74. Projekt budowy Bazaru Polskiego – rzut parteru, maj 1920

czytamy: „twórca Muzeum i Lecznicy [T. Stryjeński – L.L.] projektuje w roku 1921 również w konstrukcji żelbetowej, i znowu wspólnie z Mączyńskim, budynek Bazaru Polskiego […]".

Z holu wejście do suteren i na piętra za pomocą schodów dostawionych do łącznika. Na parterze w formie litery „T", na pozostałych kondygnacjach dwubiegowe powrotne, z podestami pośrodku. Przy schodach (po bokach) dwie windy osobowe.

Trójczłonowy łącznik otwarty na hol arkadami, od tyłu zabudowany; w części środkowej pionem wodno-kanalizacyjnym z WC; od ul. Wielopole windą towarową, a od ul. Starowiślnej kabiną telefoniczną. Na jej przedłużeniu boczna klatka schodowa, o dwubiegowych schodach prowadzących do piwnicy i na piąte piętro, umieszczona w szerokości skrzydła. W skrzydle od ul. Wielopole druga winda towarowa połączona z pierwszą wspólnym narożnikiem. Między łącznikiem a ścianą szczytową sąsiedniej parceli niewielkie podwórze z wjazdem przez dwie bramy, od ul. Wielopole i od ul. Starowiślnej, nakryte na wysokości parteru szklanym czterospadowym zadaszeniem.

Wszystkie kondygnacje – od suteren do czwartego piętra włącznie – tworzą spójną całość tej samej wielkości i wysokości 3,5 m (z wyjątkiem parteru wysokiego na 3,8 m). Piwnica tylko pod częścią środkową gmachu, obejmuje powierzchnię holu ze schodami i łącznikiem. Ostatnie, piąte piętro nieco niższe (3,2 m) i węższe, cofnięte o 1,5 m, przez co powstał spory balkon obiegający budynek z trzech stron. Na stropie piątego piętra taras o zaokrąglonych narożnikach od frontu oraz szklana obudowa świetlika nad holem, nakryta stromym dachem namiotowym.

Autorzy planów – T. Stryjeński i F. Mączyński – opatrzyli je szczegółowymi objaśnieniami i wymiarami, zakładając, że sutereny zostaną w połowie przeznaczone na magazyny, a w połowie na kotłownię centralnego ogrzewania wraz ze składem opału; parter, pierwsze piętro (mezanin), drugie, trzecie, czwarte na cele handlowe oraz piąte piętro na pomieszczenia biurowe z korytarzem od strony holu.

Lekkie i proste wnętrza nie znalazły potwierdzenia w bryle zewnętrznej budynku, zbyt monumentalnej i ciężkiej, niebędącej wypadkową interesujących rozwiązań konstrukcyjno-przestrzennych rzutów poziomych, wynikających z powszechnego zastosowania żelazobetonu. Fasada trzyosiowa, elewacje boczne siedmioosiowe (z wyjątkiem piątego piętra, gdzie odpowiednio 7 i 17 osi) podzielono na dwie zasadnicze strefy: szerszą dolną (od parteru do trzeciego piętra włącznie) z podziałami wertykalnymi i węższą górną (czwarte i piąte piętro) z podziałami horyzontalnymi. Podziały wertykalne wytyczają półkolumny z częściowo kanelowanymi trzonami (od ⅓ wysokości) i proste pilastry w wielkim porządku, na cokołach z wąskimi bazami oraz kostkowymi kapitelami i głowicami. W fasadzie wyłącznie cztery półkolumny, z których dwie skrajne obejmują jednocześnie narożniki długich elewacji bocznych z dwoma półkolumnami flankującymi oś środkową (czwartą) i czterema pilastrami dla ozdoby pozostałych osi.

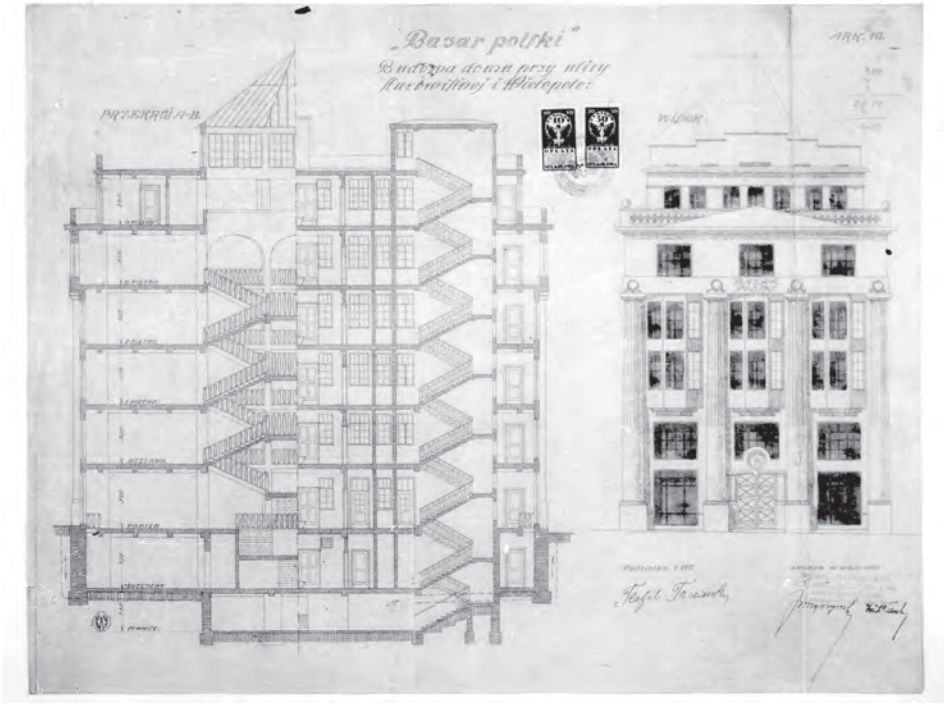

Ryc. 75. Projekt budowy Bazaru Polskiego – przekrój A–B, elewacja frontowa, maj 1920

Podziały horyzontalne to szeroki pas fryzu między trzecim a czwartym piętrem, wsparty na półkolumnach i pilastrach, oraz dwie murowane balustrady – wokół balkonu i tarasu – z podtrzymującymi je pasami wieńczącymi. Fryz gładki, z wieńcami laurowymi na osi półkolumn i dwuwierszowym napisem Bazar Polski w fasadzie. Balustrada balkonu z ażurowymi prześwitami zamkniętymi po bokach słupkami z kulami na szczycie, przez całą długość fasady, a w elewacjach bocznych jedynie na szerokość osi środkowej i obu osi skrajnych. Dodatkowo w fasadzie płaski tympanon wkomponowany w ciąg balustrady. Balustrada tarasu bez otworów, z trójstopniowym uskokiem na osi fasady, przerwana w obu elewacjach bocznych czterema symetrycznie rozmieszczonymi wylotami szybów wentylacyjnych (po dwa z każdej strony, przez wysokość piątego piętra), w formie prostokątnych obelisków, z wieńcem laurowym u góry.

Otwory okienne prostokątne, o zróżnicowanej wielkości i proporcjach. Od dużych, prawie kwadratowych na parterze, przez coraz mniejsze i bardziej wydłużone na wyższych kondygnacjach, aż do zupełnie małych na piątym piętrze; w fasadzie 7, w elewacjach bocznych 17, zgrupowane po dwa i trzy (na przemian) w odstępach odpowiadających siedmiu osiom pozostałych pięter. Rytm osi okiennych ożywiają trójboczne wykusze obejmujące drugie

i trzecie piętro; trzy w fasadzie i po dwa w elewacjach bocznych (na osi środkowej i w pierwszej osi przy fasadzie). Otwory drzwiowe duże, także prostokątne: jeden w fasadzie i dwa w każdej z elewacji bocznych (jeden na osi środkowej, a drugi, węższy, na zamknięciu bramy wjazdowej na podwórze).

Ryc. 76. Projekt budowy Bazaru Polskiego – elewacja boczna, maj 1920

Po rozpatrzeniu planów przez komisję policyjno-sanitarno-budowlaną na posiedzeniu w dniu 10 lipca 1920 r.[12], magistrat zatwierdził je i zezwolił na ich realizację reskryptem z 13 grudnia tego roku[13]. Po zwiezieniu niezbędnych materiałów i ogrodzeniu placu budowy podjęto we wrześniu pierwsze prace (kopanie fundamentów)[14].

[12] APBM AN Kraków, sygn. Dz. VI, L. s. 72 (ul. Starowiślna 2), Odpis protokołu komisji policyjno-sanitarno-budowlanej, 10.07.1920 r.

[13] *Ibidem*, Pismo Magistratu do „Firmy Bazar Polski S-ka z ogr. odpow. wł. realn. L.s. p. 72, l.p. 2 Dz. VI ul. Starowiślna na ręce p. Teofila Trzcińskiego", 13.08.1920 r.

[14] *Bazar Polski w Krakowie*…, s. 19.

Dzięki dobrej organizacji już w czerwcu 1921 r. stawiano konstrukcję piątego piętra i podłączono system kanalizacyjny budynku do sieci miejskiej[15]. Wówczas też postanowiono dobudować w części tylnej tarasu – szóste piętro, o wysokości 2,9 m, z przeznaczeniem na warsztaty naprawcze oraz maszynownie wind osobowych i towarowych. W tym celu zredukowano do minimum wielkość i kształt szklanej obudowy świetlika nad holem, której nadano formę niewielkiego sześcianu na planie prostokąta nakrytego płaskim dachem dwuspadowym[16].

Jednocześnie uproszczono i zmodernizowano pierwotnie przyjęte podziały i dekorację elewacji. Tym samym zlikwidowano dwa wykusze w fasadzie i po jednym w elewacjach bocznych, pozostawiając tylko wykusze środkowe. Zrezygnowano także z kanelowanych trzonów półkolumn (wprowadzając gładkie) i wieńców laurowych na fryzie, w którym wykuto (od strony fasady) napis BAZAR POLSKI S.A. Rozbudowano natomiast gzyms wieńczący ponad czwartym piętrem, dodając od spodu kostki. Ponadto podzielono ażurowe części balustrady balkonu na niewielkie prostokąty, podwyższając przy tym słupki i zastępując kule półkolistym zwieńczeniem. Obniżono szyby wentylacyjne do wysokości balkonu czwartego piętra, co spowodowało usunięcie ich ozdobnych wylotów. Zmiany objęły także otwory okienne – do czwartego piętra włącznie – które ujednolicono, nadając im tę samą wielkość i kształt dużego, stojącego prostokąta. Otwory drzwiowe prowadzące do bram wjazdowych poszerzono i zamknięto półkoliście.

Budynek Bazaru ukończono w stanie surowym we wrześniu 1921 r.[17] (data na fryzie na balustradzie tarasu – AD MCMXXI), po czym sukcesywnie prowadzono prace wykończeniowe we wnętrzach, które kontynuowano do kwietnia 1922 r.[18]. W tym czasie wykonano instalację elektryczną (firma pp. Sokolnickiego i Wiśniewskiego) i centralnego ogrzewania (firma pp. Drzewieckiego i Jeziorańskiego) oraz roboty stolarskie (firma p. Nowotarskiego z Krakowa) i ślusarskie (firma p. J. Remusa, także z Krakowa)[19]. Następnie,

[15] Plan z systemem kanalizacyjnym pochodzi z marca 1921 r. i jest (podobnie jak pozostałe plany kanalizacji) podpisany przez F. Mączyńskiego – zob. APBM AN Kraków, sygn. Dz. VI, L. s. 72, Rzut suteren z zaznaczoną siecią kanalizacyjną, ozalid. Zapewne prace przy kanalizacji trwały jeszcze w lipcu, skoro z 12. dnia tego miesiąca pochodzi plan z jej przekrojami – zob. *ibidem*, Plan kanalizacji, przekroje: A–B; C–D; E–F; G–H; J–G, ozalid.

[16] Niepodpisany plan z czerwca 1921 r.– zob. *ibidem*, Rzut piątego piętra, przekrój przez schody, ozalid.

[17] *Bazar Polski w Krakowie*…, s. 19.

[18] W odpisie pisma magistratu do kierowników prac (T. Stryjeńskiego i F. Mączyńskiego) z 10.04.1922 r. (APBM AN Kraków, sygn. Dz. VI, L. s. 72) czytamy: „wzywa się kierownictwo, aby wobec ukończenia budowy »Bazaru Polskiego« przy ul. Starowiślnej 1 or. 2, usunięto w terminie do dni 30 parkany i materiały budowlane i uporządkowało chodniki i nawierzchnię przed frontem budynku tak w ul. Wielopole, jak Starowiślnej".

[19] *Bazar Polski w Krakowie*…, s. 19.

po usunięciu parkanu i uporządkowaniu chodników wokół budynku, przekazano go SA „Bazar Polski". Uroczyste otwarcie nastąpiło 8 lipca 1922 r.[20], a już w sierpniu architekci Spójni budowlanej przygotowali kolejne plany, tym razem na urządzenie w pomieszczeniach szóstego piętra cukierni. Po zatwierdzeniu ich w październiku przez magistrat[21] przeprowadzono do końca 1922 r. niezbędne prace adaptacyjne[22].

Gdy w 1923 r. krakowski „Architekt", poczytny miesięcznik poświęcony w całości architekturze, budownictwu i przemysłowi artystycznemu, opublikował dwie fotografie nowego gmachu (widok perspektywiczny i rzut poziomy), opatrzył je krótkim komentarzem, w którym stwierdzono, że Bazar Polski powstał na wzór głośnych magazynów zagranicznych, jak Printemps i Bon Marché w Paryżu, Gerngross w Wiedniu czy też Tietz i Wertheim w Berlinie[23]. Niewątpliwie wiele w tej informacji prawdy, gdyż T. Stryjeński i F. Mączyński przystępując do projektowania budynku Bazaru, musieli wiedzieć o osiągnięciach architektów europejskich, a także polskich (głównie warszawskiej spółki Franciszek Lilpop i Karol Jankowski) na tym polu. Znając dociekliwość T. Stryjeńskiego i precyzję, z jaką zwykł działać, możemy przyjąć, że odbył on (bądź też jego współpracownik) specjalną podróż po krajach europejskich w celu zapoznania się z wyżej wymienionymi obiektami handlowymi. Nie pozwala to jednak na formułowanie

Ryc. 77. Bazar Polski – wnętrze, widok na główną klatkę schodową, 1928

[20] *Małopolskie Spółki Akcyjne*…, s. 197.

[21] APBM AN Kraków, sygn. Dz. VI, L. s. 72, Odpis pisma Magistratu do Spójni budowlanej, 27.10.1922 r. Plany, o których mowa w piśmie, nie zachowały się.

[22] Zdaniem Rafała Solewskiego, autora książki *Franciszek Maczyński (1874–1947). Krakowski architekt* (Kraków 2005), budynek Bazaru Polskiego był projektowany pierwotnie jako trzypiętrowy, a dwa pozostałe piętra dobudowali autorzy projektu dopiero w 1924 r. (*ibidem*, s. 83). Niestety R. Solewski nie podaje źródła tej informacji, a jego książka – mimo że ma charakter naukowy – nie zawiera przypisów pozwalających na weryfikację podanych faktów.

[23] *Bazar Polski w Krakowie*…, s. 19.

zbyt daleko idących wniosków, gdyż wszelkie podobieństwa i zależności mogą wynikać z ogólnych założeń przyjętych przy wznoszeniu tego typu domów. Z kolei komplementujący charakter komentarza z „Architekta" należy być może uznać jedynie za próbę dowartościowania projektu autorstwa krakowskich architektów, a zarazem wyrażenia radości, że nareszcie królewskie miasto Kraków doczekało się także domu handlowego z prawdziwego zdarzenia, porównywalnego z najciekawszymi obiektami tego typu w Europie.

Ryc. 78. Bazar Polski – wnętrze, widok na poszczególne piętra, 1928

Faktem jednak jest, że domy handlowe Paryża, Wiednia, Berlina, a także Petersburga i Warszawy, powstały wiele lat wcześniej[24] i siłą rzeczy musiały stanowić punkt odniesienia dla architektów Spójni. Uwidocznia się to szczególnie w sposobie usytuowania ciągów handlowych wokół holu-świetlika, co nasuwa analogie ze zbudowanym na początku stulecia domem Gerengross w Wiedniu (projektu Ferdynanda Fellnera młodszego i Hermanna Helmera) oraz żelbetonowymi konstrukcjami domu Gwardyjskiego Towarzystwa Ekonomicznego w Petersburgu z lat 1908–1909 (projektu Ernsta Friedricha Wirricha i Nikołaja W. Wasiliewa) czy też domem Braci Jabłkowskich w Warszawie z lat 1913–1914 (projektu F. Lilpopa i K. Jankowskiego)[25]. Mimo oczywistych podobieństw, kompozycja rzutu poziomego u Stryjeńskiego i Mączyńskiego jest bardziej dojrzała, pozbawiona błędów poprzedników, głównie w zakresie komunikacji wewnętrznej i zewnętrznej oraz zwartości rzutów. Poszczególne wnętrza, jasne i przestronne, pozbawione zbędnej dekoracji, mają na celu przede wszystkim zapewnienie szybkiej obsługi klientów.

[24] Jako pierwszy wzniesiono budynek Magasin au Bon Marché w Paryżu (1876) według projektów Gustawa Eiffela i Louisa Boileau, o konstrukcji żelaznej. Kolejne domy towarowe powstawały już na przełomie XIX i XX w., kiedy ten typ budynków zyskał sobie szczególną popularność. Zob. P. Biegański, *U źródeł architektury współczesnej*, Warszawa 1972, s. 238 i nast.

[25] J. Rogulska, *Karol Jankowski. Architekt warszawski początku XX wieku. Życie i twórczość*, Warszawa 1978, s. 90, 94 i przyp.

Dlatego tak starannie oddzielono część usługową budynku od biurowej i magazynowej wraz z całym zapleczem technicznym. Innymi słowy, Bazar Polski to budynek o niezwykle funkcjonalnym układzie pomieszczeń – jak by nie było, swoisty znak rozpoznawczy wielu projektów T. Stryjeńskiego – wykonanych z dużym rozmachem w oparciu o konstrukcję żelbetową, stwarzającą duże możliwości w formowaniu lekkich i przestronnych rzutów poziomych.

Niestety nie znalazły one odbicia w elewacjach – w ich przypadku architektom wyraźnie zabrakło śmiałości i odwagi w projektowaniu. O ile w domu Braci Jabłkowskich „zewnętrzna struktura budynku wynika ze struktury żelbetowego szkieletu"[26], o tyle w Bazarze dają znać o sobie tendencje dworkowe, tak modne w Polsce po 1918 r. Dlatego też fasadę zdobią potężne półkolumny w wielkim porządku, a elewacje boczne – niemniej monumentalne pilastry, obce formą i charakterem, racjonalnie i nowocześnie ukształtowanym wnętrzom.

Ryc. 79. Bazar Polski – wnętrze, widok holu z góry, 1928

Zdaniem Małgorzaty Omilanowskiej, warszawskiej badaczki architektury komercyjnej XIX i XX w., T. Stryjeński i F. Mączyński niewątpliwie świadomie zrezygnowali z powtarzania „Messelowskiej"[27] fasady lwowskiego domu towarowego Magnus, wzniesionego w latach 1912–1913 według planów Romana Felińskiego, ale trudno oprzeć się wrażeniu, że to właśnie stamtąd krakowscy architekci zapożyczyli trójboczne wykuszowe okna, które pojawiły się na wyższych kondygnacjach budynku[28]. „Jeżeli już pokusić się o wskazanie jakiegoś wzorca dla elewacji Bazaru Polskiego", to – zdaniem Omilanowskiej – byłaby nim nowa cześć berlińskiego domu towarowego Hermanna Tietza,

[26] *Ibidem*, s. 157.

[27] Chodzi o Alfreda Messela, autora m.in. elewacji domu towarowego Wertheima przy Leipziger Str. w Berlinie, wznoszonego od 1896 r. i dwukrotnie rozbudowywanego do 1906 r. Zob. M. Omilanowska, *Świątynie handlu. Warszawska architektura komercyjna doby wielkomiejskiej*, Warszawa 2004, s. 253–254.

[28] *Ibidem*, s. 280.

dobudowana od strony Dönhoffplatz w 1912 r. przez spółkę Cremer & Wolffenstein. Właśnie tam, ponad przeprutym witrynami parterem, wznosi się masywny blok elewacji opiętej monumentalnymi półkolumnami. Natomiast rozwiązanie wnętrza – wąski zbliżony do prostokąta hol i układająca się symetrycznymi zygzakami dwubiegowa klatka schodowa przylegająca do ślepej ściany – przywodzi raczej na myśl, zdaniem warszawskiej badaczki, wiedeński dom handlowy Herzmansky, choć oczywiście, ten ostatni utrzymany był w zupełnie innej, jeszcze XIX-wiecznej stylistyce[29].

W każdym razie tak ukształtowany budynek służył spółce „Bazar Polski" bardzo krótko, ponieważ nie zyskał akceptacji tradycyjnej krakowskiej klienteli. W efekcie właściciele, pragnąc uniknąć bankructwa, zlikwidowali magazyn, a gmach odsprzedali – być może już w 1924 r. – Marianowi Dąbrowskiemu, właścicielowi największego koncernu prasowego w Polsce (wydawcy m.in. „Ilustrowanego Kuriera Codziennego", „Tempa Dnia", „Światowida" i satyrycznego pisma „Wróble na dachu"), który nazwał go „Pałacem Prasy" i po niezbędnej adaptacji architektonicznej, przeprowadzonej przez Jerzego Struszkiewicza, umieścił w nim redakcje dzienników oraz drukarnię[30]. Wydaje się jednak, że bardziej prawdopodobna jest hipoteza, iż przejęcie Bazaru Polskiego przez koncern prasowy M. Dąbrowskiego nastąpiło dopiero w 1927 r.[31]

W marcu i czerwcu 1932 r. magistrat zatwierdził kolejne plany opracowane przez Spójnię budowlaną Stryjeński – Mączyński – Korn. Tym razem chodziło o budowę, a następnie rozbudowę parterowego i całkowicie

[29] *Ibidem*, s. 279–280.

[30] Zob. M.J. Żychowska, *Między tradycją a awangardą. Problem stylu w architekturze Krakowa lat międzywojennych*, Kraków 1991, s. 127–128. Książka wydana przez Politechnikę Krakowską w serii monografii (nr 113) jest bez wątpienia publikacją *stricte* naukową, zawierającą przypisy i wykaz wykorzystanej literatury oraz źródeł. Niemniej fragment poświęcony Bazarowi Polskiemu nie został opatrzony ani jednym przypisem. Nie wiadomo więc, na jakiej podstawie autorka uznała, że przejęcie Bazaru przez koncern prasowy nastąpiło w 1924 r. Z zamieszczonego na końcu tomu wykazu wykorzystanej literatury (*ibidem*, s. 153) wynika jednak, że źródłem takiej, a nie innej, informacji mogła być wyłącznie córka Jerzego Struszkiewicza – p. Katarzyna Mazurkiewicz, która przekazała jej ustne relacje. Podobnego zdania są także inni badacze. Por. M. Fabiański, J. Purchla, *Przewodnik po architekturze Krakowa*, Kraków 2001, s. 294; M. Omilanowska, *op. cit.*, s. 280, przyp. 77, a także M. Wiśniewski, *Architektura użyteczności publicznej*, [w:] *Modernizm. Architektura nowoczesności w II Rzeczypospolitej*, t. 1: *Kraków i województwo krakowskie*, red. A. Szczerski, Kraków 2013, s. 23–26. Niestety, także żaden z wyżej wymienionych autorów nie informuje, skąd wie, że zmiana Bazaru Polskiego na „Pałac Prasy" nastąpiła już w 1924 r. oraz na czym miały polegać prace przeprowadzone według planów Jerzego Struszkiewicza. Mimo wszystko można jednak odnieść wrażenie, że wszyscy oni powtarzają obie informacje za Marią Jolantą Żychowską. Wiśniewski powołuje się zresztą na jej publikację w przypisie.

[31] Takiego zdania jest Ryszard Kotewicz (idem, *Z dziejów przemysłu Krakowa w latach 1918–1939*, Kraków 1981, s. 166–167, przyp. 211), którego ustalenia – oparte na analizie materiałów archiwalnych – są więcej niż prawdopodobne.

drewnianego garażu dla potrzeb koncernu, ustawionego – zgodnie z zastrzeżeniem magistratu – tylko na okres trzech lat na sąsiedniej parceli przy ul. Wielopole 4, tuż za budynkiem Poczty Głównej[32].

Ryc. 80. Bazar Polski – widok zewnętrzny, 1928

Tymczasem okazało się, że zmiana funkcji Bazaru spowodowała konieczność wzmocnienia jego konstrukcji dodatkowymi murami żelbetowymi, ustawionymi nad stropem suteren w skrzydle od ul. Wielopole, a więc tam, gdzie miały stanąć ciężkie maszyny drukarskie. Oczywiście realizacji tego zadania podjęła się w lipcu 1932 r. Spójnia budowlana[33].

[32] Pierwszy plan, z 16.11.1931 r., podpisany przez F. Mączyńskiego jako projektanta i przedstawiciela Spójni, został zatwierdzony przez magistrat 16.03.1932 r., natomiast drugi, z 18.05.1932 r., także sygnowany przez F. Mączyńskiego, uzyskał aprobatę magistratu 22.06.1932 r. Zarówno w jednym, jak i drugim przypadku władze miejskie informowały koncern, że garaż i jego przybudówka są obiektami prowizorycznymi i mogą istnieć jedynie do dnia 1.11.1935 r., kiedy to należy je rozebrać, a materiał budowlany usunąć, zob. APBM AN Kraków, sygn. Dz. VI, L., s. 86 (ul. Wielopole 4), Plany i pisma Magistratu do „IKC" z 16.03 i 22.06.1932 r.

[33] Zachowały się dwa plany, z których jeden nosi datę 9.07.1932 r. Zob. APBM AN Kraków, sygn. Dz. VI. L., s. 72, Projekt wzmocnienia ram żelbetowych nad piwnicami – 1. rzuty, przekroje; 2. rzut poziomy ram, odb. mechaniczna – oraz obliczenia statyczne podpisane przez inż. J. Tauba (także z datą 9.07.1932 r.) jako głównego specjalisty Spójni od konstrukcji żelbetowych.

Dawny Bazar, zwany teraz „Pałacem Prasy", pozostał w dyspozycji koncernu do września 1939 r. Przez cały ten okres jego monumentalna bryła, rozjaśniona neonem „Ilustrowany Kurier Codzienny" i – absolutną nowinką techniczną na gruncie krakowskim – ruchomą gazetą elektroniczną na szczycie fasady, wzbudzała zachwyt wielu krakowian. W czasie okupacji hitlerowcy drukowali w nim znaną gadzinówkę – „Gońca Krakowskiego". Po drugiej wojnie światowej budynek stal się siedzibą Graficznych Zakładów Prasowych w Krakowie, które wydawały tak poczytne dzienniki jak „Gazeta Krakowska", „Dziennik Polski" czy też „Echo Krakowa". Barwną i bogatą historię budynku, zwłaszcza działalność w jego murach wielu redakcji i tworzących je ludzi (głównie w latach czterdziestych XX w.), opisał Olgierd Jędrzejczyk w książce *Krążownik Wielopole* (Kraków 1984). W 1992 r. dawny budynek Bazaru Polskiego wpisano do rejestru zabytków, co zapewniło mu niezbędną opiekę konserwatorską. Od jesieni 2011 r., po odrestaurowaniu elewacji i nadaniu im jasnej, beżowej kolorystyki, budynek jest zajmowany w dużej mierze przez międzynarodowy koncern systemów informatycznych ABB. Do dziś jego wnętrza zachwycają wysmakowaną elegancją i wysoką jakością elementów oryginalnego wystroju (lastrykowymi posadzkami, drewnianymi boazeriami, stanowiskami kas, kryształowymi lustrami oraz mosiężnymi lampami).

Zanim jednak doszło do przejęcia budynku Bazaru przez koncern prasowy M. Dąbrowskiego, a następnie wydarzeń z lat 1939–1945 i późniejszych, w marcu 1921 r. – a więc jeszcze w trakcie ostatnich prac murarskich – T. Stryjeński opracował na zlecenie akcjonariuszy SA „Bazar Polski" plany budowy domu mieszkalnego, który miał stanąć na przedłużeniu skrzydła od ul. Wielopole, w miejscu zburzonego właśnie niewielkiego domu na sąsiedniej parceli przy ul. Wielopole 3.

Dom ten, postawiony w linii zabudowy ulicy z zaledwie jednopiętrowym korpusem o pięciu osiach, został wzniesiony w latach 1882–1883 według planów Karola Knausa (jako czteroosiowy) dla potrzeb ówczesnego właściciela parceli Maksymiliana Salwińskiego[34]. W 1891 r. ten ostatni postanowił go powiększyć przez dobudowanie piątej osi (od strony Plant) z przeznaczeniem jej na wozownię (parter) i pokój mieszkalny (pierwsze piętro). Przygotowaniem technicznym pomysłu i jego realizacją zajął się… T. Stryjeński, który 4 lipca 1891 r. przedłożył właścicielowi stosowny plan[35]. Przewidywał on, że proporcje i podziały nowej osi zostaną podporządkowane – co zrozumiałe – proporcjom i podziałom już istniejącym, aby zachować

[34] W APBM AN Kraków, sygn. Dz. VI, L. s. 133 (ul. Wielopole 3) zachowały się plany i dokumenty związane z tą budową.

[35] Zob. *ibidem*, Projekt powiększenia domu – 1. plan sytuacyjny; rzuty: parteru, pierwszego piętra, widok frontowy, przekrój A–B, rys. tuszem, podkolorowany, kalka.

klasycystyczny charakter fasady. W ten sposób podziały horyzontalne wyznaczały: cokół, pasy boni na parterze, skromny gzyms międzykondygnacyjny i wydatny gzyms wieńczący z umieszczonym pod nim gładkim fryzem z niewielkimi otworami okiennymi strychu, z kolei podziały wertykalne były definiowane przez smukłe pilastry na wysokości pierwszego piętra, zamykające oś z obu jej stron, analogicznie do pilastrów pozostałych osi. Jedynym *novum* było wprowadzenie przez T. Stryjeńskiego wysokiego jednospadowego dachu nad nową częścią, wyraźnie odbiegającego od płaskiego i dwuspadowego dachu nakrywającego resztę domu.

Plan zyskał aprobatę M. Salwińskiego, a następnie Magistratu, który zatwierdził go bez większych zastrzeżeń na mocy reskryptu z dnia 1 sierpnia 1891 r.[36] Wkrótce potem wozownia i pokój były już gotowe. W takim stanie przetrwał dom M. Salwińskiego do lat dwudziestych XX w., kiedy to został odkupiony od Honoraty i Józefa Dużym (jego nowych właścicieli) przez SA „Bazar Polski"[37], a następnie zburzony dla uzyskania placu budowlanego pod wspomniany dom mieszkalny Spółki.

Pierwsza wersja planów[38] – z marca 1921 r. – podpisana przez T. Stryjeńskiego i inż. J. Tauba, jako przedstawicieli Spójni budowlanej z jednej strony, a… T. Stryjeńskiego i T. Trzcińskiego jako reprezentantów Bazaru z drugiej, przewidywała wzniesienie wysokiego, czteropiętrowego budynku w układzie kalenicowym, z mieszkalnym poddaszem, o żelbetowej konstrukcji stropów i schodów, podpiwniczonego w prostokątnej części frontowej (o wymiarach 18,9 m długości i 6,75 m szerokości), uzupełnionej od podwórza (z lewej i prawej strony) dwoma nieregularnymi trapezami.

Układ wnętrz dwutraktowy. W trakcie pierwszym (od ulicy) bardzo regularny, o charakterze reprezentacyjnym, duży lokal sklepowy (na parterze), po jednym czteropokojowym mieszkaniu (od pierwszego do czwartego piętra) oraz cztery pokoje kawalerskie (na poddaszu), oddzielone od drugiego traktu wąskim korytarzem przez całą długość budynku. Trakt drugi (od podwórza) nieregularny, przerwany w partii środkowej, przeznaczono na zlokalizowanie pionu gospodarczego z kuchnią w lewym trapezie, który połączono (z prawej strony) z przybudówką mieszczącą pion wodno-kanalizacyjny z WC i łazienką oraz ciągu komunikacyjnego z dwubiegową klatką schodową o trójkątnej duszy w prawym trapezie.

---

[36] *Ibidem*, Odpis pisma Magistratu do M. Salwińskiego, 1.08.1891 r.

[37] Tak wynika z treści napisów zamieszczonych na planie sytuacyjnym pierwszej wersji nowego domu z marca 1921 r. – zob. *ibidem*, Projekt budowy domu (pierwsza wersja, niezrealizowana) – 1. plan sytuacyjny; rzuty: piwnic, przyziemia, mezaninu, pierwszego, drugiego i trzeciego piętra, poddasza, odb. mechaniczna.

[38] Zob. przyp. 37 (plan 1) oraz APBM AN Kraków, sygn. Dz. VI, L. s. 133, 2. plan: elewacja frontowa, przekrój poprzeczny, odb. mechaniczna.

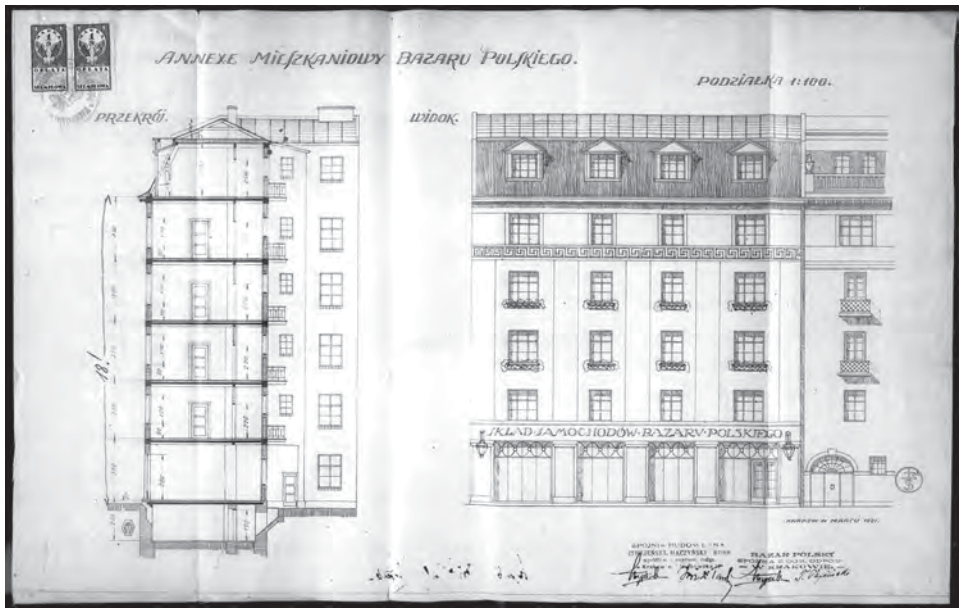

Ryc. 81. Projekt budowy domu mieszkalnego przy Bazarze Polskim (pierwsza wersja, niezrealizowana) – przekrój poprzeczny, elewacja frontowa, marzec 1921

Fasada płaska, czteroosiowa, z szerokim fryzem ponad sklepem mieszczącym napis: Skład Samochodów Bazaru Polskiego; drugim fryzem, nieco węższym, między trzecim a czwartym piętrem, wypełnionym całkowicie motywem meandra greckiego, oraz trzecim fryzem – zupełnie gładkim – poniżej prostego gzymsu wieńczącego, jako podziałami horyzontalnymi. Podziały wertykalne jeszcze skromniejsze, stworzone z pięciu szerokich i gładkich lizen pomiędzy osiami otworów okiennych i na narożnikach fasady, na wysokość od pierwszego do trzeciego piętra włącznie. Otwory okienne prostokątne, bez obramień, na parterze duże, również prostokątne witryny sklepowe. Dach mansardowy z czterema facjatkami poddasza w dolnej połaci, ustawionymi na przedłużeniu osi otworów okiennych pozostałych kondygnacji, o trójkątnych naczółkach nakrytych osobnymi dwuspadowymi daszkami.

Plany zaakceptowane przez obie zainteresowane strony – inwestora (SA „Bazar Polski") i wykonawcę (Spójnię budowlaną), zostały następnie przesłane 14 kwietnia 1921 r. do magistratu celem zatwierdzenia i uzyskania zgody na ich realizację[39].

[39] Zob. APBM AN Kraków, sygn. Dz. VI.L. s. 72, Pismo Magistratu do sp. akc. „Bazar Polski", 8.07.1921 r.

Nie czekając aż to nastąpi, T. Stryjeński wspólnie z F. Mączyńskim opracowali jeszcze w kwietniu tego roku drugą wersję planów[40].

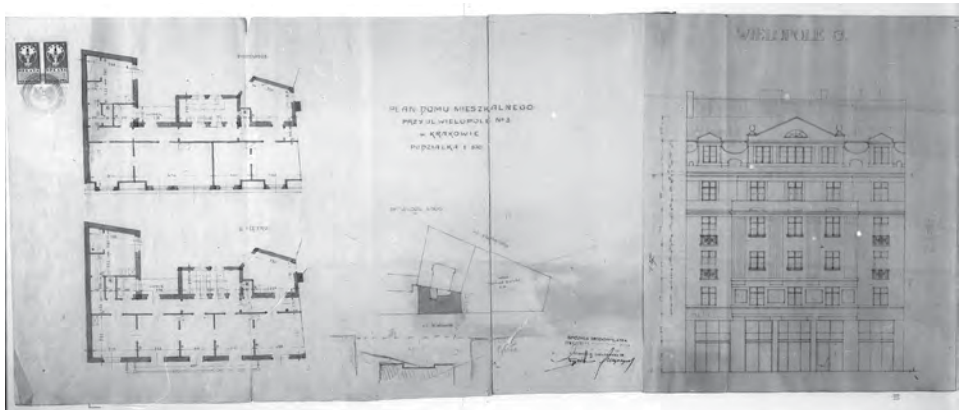

Ryc. 82. Projekt budowy domu mieszkalnego przy Bazarze Polskim

Zachowując podstawowe elementy rozplanowania przestrzennego z pierwszej wersji, zarówno w zakresie rzutów poziomych, jak i kompozycji bryły zewnętrznej, architekci uporządkowali drugi trakt, wzbogacili sylwetkę budynku poprzez uplastycznienie jego fasady oraz rozszerzyli zakres wykorzystania elementów żelazobetonowych do wszystkich żywotnych części konstrukcyjnych gmachu. Jeżeli chodzi o drugi trakt, przede wszystkim usunięto klatkę schodową z prawego trapezu (któremu ścięto lewy narożnik) i dostawiono do korytarza dzielącego oba trakty w połowie jego długości, w specjalnej prostokątnej przybudówce, połączonej z lewej strony z gankiem wprowadzonym w miejsce pionu wodno-kanalizacyjnego, który przesunięto z kolei do nasady lewego trapezu. Architekci zaprojektowali również drugie piętro piwnic (tylko pod pierwszym traktem) i postanowili urządzić półpiętro między parterem a pierwszym piętrem, zachowując w zasadzie tę samą wysokość budynku co poprzednio, tzn. niewiele ponad 18 m, licząc do gzymsu wieńczącego.

Fasada tym razem pięcioosiowa (przy identycznej szerokości – 18,9 m), z wyraźnymi podziałami horyzontalnymi utworzonymi przez: szeroki i gładki fryz między półpiętrem a pierwszym piętrem; gzyms międzykondygnacyjny pomiędzy trzecim a czwartym piętrem z umieszczonym bezpośrednio nad nim pasem również gładkiego fryzu oraz gzyms wieńczący,

[40] Zob. *Ibidem*, Projekt budowy domu (druga wersja, zrealizowana z niewielkimi zmianami) – 1. plan sytuacyjny, elewacja frontowa; rzuty: trzeciego piętra, poddasza oraz 2. plan z przekrojem poprzecznym; rzutami: piwnic I, piwnic II, przyziemia, półpiętra, mezaninu, pierwszego i drugiego piętra, odb. mechaniczna, podkolorowana.

ponad którym ścianki szczytowe mieszkalnego poddasza, ustawione w dolnej połaci mansardowego dachu, tuż przy jego krawędzi. Podziały wertykalne to cztery szerokie i żłobkowane lizeny obejmujące trzy środkowe osie otworów okiennych przez wysokość drugiego–trzeciego piętra, które zostały umieszczone w rodzaju płaskiego wykusza, wysuniętego przed lico fasady na odległość 1 m. Tak skonstruowany wykusz wsparto na czterech prostokątnych konsolach, pod którymi umieszczono także cztery prostokątne płyciny na wysokości pierwszego piętra, którego osie od drugiej do czwartej (a więc na szerokość wykusza) wysunięto do przodu na odległość 0,5 m. Od góry zamknął wykusz długi i wąski balkon, ujęty pełną balustradą wykonaną z cegły i otynkowaną. W zwieńczeniu fasady ścianki szczytowe poddasza: środkowa nieco węższa od wykusza, z trzema otworami okiennymi ujętymi wspólnym trójkątnym szczytem, z kamiennymi wazami na narożach oraz dwie pojedyncze facjatki na przedłużeniu skrajnych osi (pierwszej i piątej), z trójkątnymi naczółkami nakrytymi osobnymi dwuspadowymi daszkami, połączone z częścią środkową obustronnie wklęsłymi pasami muru. Otwory okienne prostokątne, tej samej wielkości od pierwszego do czwartego piętra i na poddaszu, z wyjątkiem okna środkowego, które tworzy duży leżący prostokąt, analogiczny do otworów okiennych półpiętra. Na parterze witryny sklepu w postaci bardzo dużych stojących prostokątów. Brak obramień, jedynie na czwartym piętrze proste opaski wzdłuż dłuższych boków. Dodatkowo na osi pierwszej i piątej na wysokości drugiego i trzeciego piętra niewielkie balkony z żeliwnymi ażurowymi balustradami.

Plany drugiej wersji podpisane przez T. Stryjeńskiego i F. Mączyńskiego przedłożono magistratowi w dniu 21 kwietnia 1921 r.[41], a więc zaledwie siedem dni (*sic!*) po złożeniu planów pierwszej wersji. Oba komplety planów przekazano następnie – zgodnie z procedurą – komisji policyjno-budowlanej, która rozpatrywała je równocześnie na posiedzeniu w dniu 31 maja tego r.[42], po czym analizą ich zajął się urząd budownictwa, czyniąc to odpowiednio – 2 czerwca 1921 r. i 24 czerwca, ale… 1922 r. (*sic!*)[43]. W rezultacie tak dużej rozpiętości czasu, pierwsza wersja planów uzyskała aprobatę magistratu 8 lipca 1921 r.[44], a druga dopiero 27 czerwca 1922 r.[45] O ile jednak wobec planów z marca 1921 r. wysunięto zastrzeżenie zmniejszenia liczby pięter z czterech do trzech ze względu na obowiązujące dla tej części miasta normy wysokości zabudowy[46], o tyle w reskrypcie zatwierdzającym rok

[41] Zob. *Ibidem*, Pismo Magistratu do Fmy „Bazar Polski" S. A., 27.06.1922 r.

[42] Pisma Magistratu z 8.07.1921 i 27 06.1922 r. – zob. przyp.40 i 42.

[43] *Ibidem*.

[44] Zob. przyp. 40.

[45] Zob. przyp. 42.

[46] W piśmie Magistratu z 8.07.1921 r. (zob. przyp. 40), czytamy: „ze względu że projektowany dom przekracza ustawowo przepisaną wysokość – należy dni 14 wnieść plany

później plany kwietniowe nie ma już o tym w ogóle mowy. I tym chyba należy tłumaczyć zwłokę w uzyskaniu zgody magistratu. Przez rok prowadzono bowiem wytężoną walkę o pozostawienie pierwotnej wysokości i podziałów budynku, którego cztery piętra i mieszkalne poddasze korespondowały z masywną bryłą stojącego obok Bazaru.

Nareszcie można więc było przystąpić do pierwszych prac budowlanych, które – podjęte siłami Spójni budowlanej w połowie 1922 r. – zakończono u schyłku 1923 r. Z nieznanych powodów w końcowej fazie prac kierownictwo budowy przeszło w ręce inż. Rudolfa Handa, budowniczego z Krakowa, który dokonał pewnych zmian w planach T. Stryjewskiego i F. Mączyńskiego[47]. Przesunął on pion wodno-kanalizacyjny w lewym transepcie drugiego traktu nieco w prawo (bliżej pierwszego traktu), wprowadził nowy pion WC w prawym transepcie, rozbudował łączący je ganek i zainstalował przy nim kręcone schody przeciwpożarowe. Jeżeli chodzi o bryłę zewnętrzną, to R. Hand ograniczył zmiany do usunięcia pasów muru pomiędzy facjatkami poddasza a jego częścią środkową, z której naroży zniknęły także kamienne wazony. W ten sposób fasada stała się bardziej jednolita stylowo.

Budynek jako taki to interesujący przykład wykorzystania na szeroką skalę elementów żelbetowych, zarówno do konstrukcji ciągów komunikacyjnych, jak i belek nośnych, pozwalających na dowolne komponowanie przestrzeni użytkowej na poszczególnych kondygnacjach. Budynek przy ul. Wielopole 3 zachował do chwili obecnej wszystkie elementy bryły zewnętrznej nadane mu przez projektantów i wykonawców. Dzięki temu nadal czytelny jest jego związek z Bazarem, który – choć powstał zaledwie rok wcześniej – reprezentuje w kompozycji elewacji przykład eklektycznego stylu dworkowego, podczas gdy sąsiadujący z nim budynek mieszkalny cechuje swoiście pojęty modernizm XX w. Dodajmy: modernizm, w którym prosta i skromna konstrukcja, świadcząca jednak o wyobraźni i śmiałości naszych architektów w dwudziestoleciu międzywojennym oraz ich otwarciu na najnowsze nurty w architekturze europejskiej, znalazła uzupełnienie w dekoracji fasady, współgrającej harmonijnie z – częstym wówczas na gruncie polskim – mansardowym dachem i facjatkami zaczerpniętymi prosto z architektury francuskiej drugiej połowy XVIII w., tak bliskiej emocjonalnie T. Stryjeńskiemu.

---

dodatkowe [podkreślenie w oryginale – L.L.] zmieniające dom 4 piętrowy na 3 piętrowy z poddaszem. Przed zatwierdzeniem tych planów dodatkowych budowy nie można rozpoczynać".

[47] W APBM AN Kraków, sygn. Dz. VI.L. s. 72 zachowały się ozalidowe odbitki planów z poprawkami naniesionymi przez inż. R. Handa, które zostały zatwierdzone przez magistrat reskryptem z 26.06.1923 r. Z zamieszczonych na planach napisów i objaśnień wynika wyraźnie i jednoznacznie, że R. Hand tylko „wykończył" to, co rozpoczął T. Stryjeński i Spójnia budowlana w 1922 r.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Planów Budownictwa Miejskiego w Archiwum Narodowym w Krakowie

Pisma urzędowe i plany budowy domu handlowego S.A. „Bazar Polski", sygn. Dz. VI., L. s. 72 (ul. Starowiślna 2).

Plany i pisma Magistratu do „IKC", sygn. Dz. VI, L., s. 86 (ul. Wielopole 4).

Pisma urzędowe i plany budowy budynku mieszkalnego S.A. „Bazar Polski". sygn. Dz. VI., L. s. 133 (ul. Wielopole 3).

Literatura

Bazar Polski w Krakowie, „Architekt" 1923, R. 18, z. 2, s. 19, tabl. IX.

Biegański P., *U źródeł architektury współczesnej*, Warszawa 1972.

Fabiański M., Purchla J., *Przewodnik po architekturze Krakowa*, Kraków 2001.

Kostanecki M., *Twórczość architektoniczna Tadeusza Stryjeńskiego na tle epoki*, Kraków –Warszawa 1937.

Kotewicz R., *Z dziejów przemysłu Krakowa w latach 1918–1939*, Kraków 1981.

Lameński L., *Tadeusz Stryjeński* (*1849–1943*) – *architekt*, *konserwator i przemysłowiec krakowski*. *Biografia*, „Prace Humanistyczne [Towarzystwo Naukowe w Rzeszowie, Wydział Nauk Humanistycznych i Społecznych] 1991, seria 1, z. 30, s. 59–101, il.

Lameński L., *Tadeusz Stryjeński i krakowskie realizacje „Spójni budowlanej Stryjeński – Mączyński – Korn" w latach 1919–1932*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki" 1990, t. 35, z. 3–4, s. 161–178.

Lameński L., *Z dziejów środowiska architektonicznego Krakowa w latach 1879–1932*. *Tadeusz Stryjeński i jego współpracownicy*, [w:] *Architektura XIX i początku XX wieku*, red. T. Grygiel, Wrocław 1991, s. 2 3–37, il.

Małopolskie Spółki Akcyjne. *Księga informacyjno-adresowa*, Kraków 1922.

Omilanowska M., *Świątynie handlu*. *Warszawska architektura komercyjna doby wielkomiejskiej*, Warszawa 2004.

Roguska J., *Karol Jankowski*. *Architekt warszawski początku XX wieku*. *Życie i twórczość*, Warszawa 1978.

Solewski R., *Franciszek Mączyński* (*1874–1947*). *Krakowski architekt*, Kraków 2005.

Wiśniewski M., *Architektura użyteczności publicznej*, [w:] *Modernizm*. *Architektura nowoczesności w II Rzeczypospolitej*, t. 1: *Kraków i województwo krakowskie*, red. A. Szczerski, Kraków 2013, s. 13–52.

Woltanowski A., *Tadeusz Stryjeński* (*1849–1943*). *Materiały spuścizny rękopiśmiennej w Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki" 1971, t. 16, z. 2–3, s. 233–245.

Żychowska M.J., *Między tradycją a awangardą*. *Problem stylu w architekturze Krakowa lat międzywojennych*, Kraków 1991.

Summary

Trading house and dwelling house of the joint-stock company "Bazar Polski": interesting examples of reinforced concrete modernism in Kraków

Tadeusz Stryjeński (1849–1943) was undoubtedly one of the most interesting architects and was the first to use reinforced concrete in dwelling houses as well as in public utility buildings construction in Kraków. In 1919 he co-founded "Spójnia budowlana Stryjeński – Mączyński – Korn" [eng. "Building Union Stryjeński – Mączyński – Korn"]. In 1920–1922 at the intersection of 1 Wielopole and 2 Starowiślna Street "Spójnia" created a trading house for the joint-stock company "Bazar Polski" which later served as "Pałac Prasy" [eng. "Press Palace"], sometimes called "Krążownik Wielopole" [eng. "Wielopole Cruiser"]. In 1923 the company also constructed an adjacent dwelling house at 3 Wielopole Street. Both buildings stand out with impressive and utilitarian reinforced concrete construction although it was not followed by historicizing forms of elevations – close to manor house style – especially in monumental Bazar Polski. This paper concerns the history of the construction of both buildings as well as analyses all architectural issues (floor plans, architectural disposition and decoration).